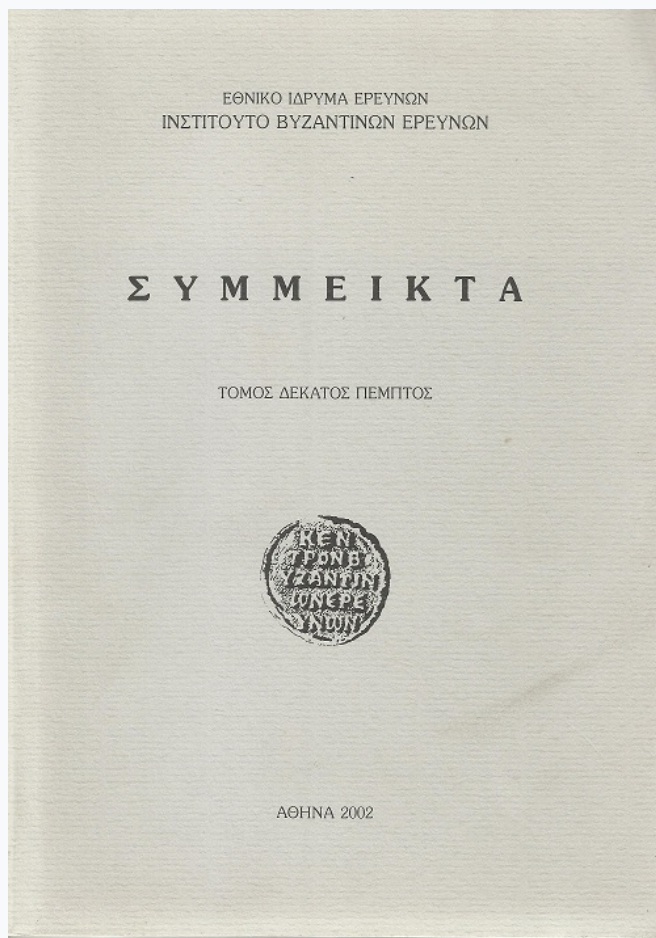


Byzantina Symmeikta

Vol 15 (2002)

SYMMEIKTA 15



Θεοδώρα και Θεόκτιστος

Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.888](https://doi.org/10.12681/byzsym.888)

Copyright © 2014, Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. (2008). Θεοδώρα και Θεόκτιστος. *Byzantina Symmeikta*, 15, 67–76.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.888>

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΑΙ ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ

Στις 20 Νοεμβρίου του 855¹, δεκατρία χρόνια μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Θεοφίλου και την ανάληψη της εξουσίας από τα μέλη της επιτροπείας (αυτοκράτειρα Θεοδώρα, λογοθέτης Θεόκτιστος, πατρίκιος Βάρδας, μάγιστρος Μανουήλ²) του ανήλικου –μόλις δύο ετών τότε– Μιχαήλ Γ', σήμανε το άδοξο τέλος της ζωής και των διεκδικήσεων του λογοθέτη του δρόμου και επί του κανικλείου Θεοκτίστου. Η δολοφονία του ισχυρού άνδρα σήμανε όμως και το τέλος της βασιλείας της Θεοδώρας, η οποία, αφού παρέμεινε αποδυναμωμένη για λίγους μήνες στο παλάτι, στη συνέχεια [15 Μαρτίου(;) 856] οδηγήθηκε σε μοναστήρι, για να επανέλθει, ανίσχυρη πια, στα ανάκτορα [862(;)] και να πεθάνει εκεί μετά το θάνατο του γιου της (post 24 Σεπτεμβρίου 867)³.

Οι τελευταίες μελέτες που αναφέρονται στην αυτοκράτειρα Θεοδώρα οφείλονται στη Lynda Garland⁴ και στη Judith Herrin⁵, ενώ η προσωπικότητα, η σταδιοδρομία και η δράση του λογοθέτη εξετάστηκαν πρόσφατα από την Ειρήνη Χρήστου⁶. Από

1. Fr. HALKIN, Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire, *Byzantion* 24, 1954, 11-14.

2. Για τις αντίθετες απόψεις των χρονογράφων σχετικά με τη συμμετοχή ή όχι του Μανουήλ στο συμβούλιο επιτροπείας, βλ. Αικατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, 'Η αντιβασιλεία εις τὸ Βυζάντιον, *Σύμμεικτα* 2, 1970, 34-41. Βλ. επίσης Ειρήνη ΧΡΗΣΤΟΥ, *Αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική πράξη. Οι «Παραδυναστεύοντες». Τιτλούχοι και πολιτικοί αξιωματούχοι (780-1025)* (δακτυλόγραφη διδακτορική διατριβή), Αθήνα 2001, 55, η οποία ταυτίζει το Μανουήλ, μέλος της επιτροπείας του Μιχαήλ Γ', με το δομέστικο των σχολών Μανουήλ, που έσωσε τη ζωή του αυτοκράτορα Θεοφίλου σε κρίσιμες στιγμές.

3. Για την επιστροφή της Θεοδώρας στα ανάκτορα και τη χρονολογία θανάτου της, βλ. Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731), *Σύμμεικτα* 5, 1983, 284. Για το χρόνο θανάτου της Θεοδώρας, βλ. Patricia KARLIN-HAYTER, La mort de Théodora, *JÖB* 40, 1990, 205-208.

4. Lynda GARLAND, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1999, 95-108.

5. Judith HERRIN, *Women in Purple. Rulers of Medieval Byzantium*, Λονδίνο 2001, 185-239.

6. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Παραδυναστεύοντες*, 43-53.

αυτά τα τρία έργα, στα οποία αναλύονται διεξοδικά οι ενέργειες και η όλη δραστηριότητα των προσωπικοτήτων που μας απασχολούν εδώ⁷, απουσιάζει μία πυκνή της ζωής τους που κρίνεται σκόπιμο να διερευνηθεί. Πρόκειται για την ιδιαίτερη σχέση μεταξύ Θεοδώρας και Θεοκτίστου, που υποφώσκει στα κείμενα των βυζαντινών χρονογράφων και διακρίνεται μόνον όταν ο δεύτερος αποκαλείται *πιστότατος και οικειότατος* της πρώτης⁸. Ο ισχυρός προσωπικός δεσμός τους ερμηνεύει πράξεις τους, αποκαλύπτει στοιχεία του χαρακτήρα τους και προσδίδει διαφορετική χροιά στην εξέλιξη ορισμένων ιστορικών γεγονότων.

Ο απροσδόκητος θάνατος του Θεοφίλου άφησε την αυγούστα Θεοδώρα χήρα σε πολύ νεαρή ηλικία⁹. Ο γάμος τους δεν ήταν επιστέγασμα έρωτα¹⁰, αλλά αποτέλεσμα ενός ακόμη διαγωνισμού ομορφιάς που είχε οργανώσει η μητριά του Θεοφίλου, Ευφροσύνη. Διήρκεσε δώδεκα χρόνια, κατά τα οποία η Θεοδώρα έφερε στον κόσμο επτά παιδιά: τον Κωνσταντίνο που χάθηκε πρόωρα, τις Θέκλα, Άννα, Αναστασία, Πουλχερία και Μαρία, και τελευταίο το διάδοχο του θρόνου Μιχαήλ (9/10 Ιανουαρίου 840). Στα χρόνια του έγγαμου αυτοκρατορικού βίου της η Θεοδώρα είχε να αντιμετωπίσει την απιστία του συζύγου της, την αντίθεσή του προς τις εικονολατρικές πεποιθήσεις και τις επιχειρηματικές δραστηριότητές της¹¹, να αντεπεξέλθει σε επτά εγκυμοσύνες και να ασχοληθεί, στο μέτρο που αυτό ήταν υποχρεωτικό στην αυτοκρατορική οικογένεια, με την ανατροφή των παιδιών της. Εύλογα, λοιπόν, προκύπτει η διαπίστωση ότι στα είκοσι επτά περίπου χρόνια της, στην ηλικία δηλαδή που έμεινε χήρα, ελάχιστα είχε απολαύσει την ερωτική ζωή της, αν συνυπολογιστούν μάλιστα και οι μακρές περίοδοι κατά τις οποίες ο Θεοφίλος απουσίαζε σε εκστρατείες.

7. Ιδιαίτερα οι μελέτες των Ειρ. Χρήστου για το Θεόκτιστο και J. Herrin για τη Θεοδώρα εξαντλούν το θέμα.

8. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, έκδ. I. BEKKER, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, Βόννη 1838, 815.

9. Η γέννηση της Θεοδώρας τοποθετείται περίπου στο 815 (ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Βίος της Θεοδώρας, 285) και συνάγεται μόνον από τα γεγονότα της ζωής της: βλ. και HERRIN, *Women*, 188.

10. Ο ΓΕΝΕΣΙΟΣ, έκδ. A. LESMÜLLER WERNER – I. THURN, *Iosephi Genesisii Regnum libri quattuor*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1978 [CFHB 14], 57, ωστόσο, κατηγορήσε τη Θεοδώρα ότι καθυστέρησε την αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων *διὰ φιλανδρίαν ἴσως παράλογον, προτιμωμένην τοῦ θεοῦ τὰ ἀνθρώπινα*. Η άποψη αυτή όμως του Γενεσίου εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των αντιλήψεων των βυζαντινών χρονογράφων για τη άσκηση εξουσίας από γυναίκες: βλ. Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ-Ειρήνη ΧΡΗΣΤΟΥ, Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056), *Σύμμεικτα* 13, 1999, 49-67, ιδιαίτ. 59.

11. Βλ. σχετικά Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Οι γυναίκες στο βίο και τα έργα του Θεοφίλου, *Σύμμεικτα* 9/2 (= *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθινού*), 1994, 141-143.

Από την άλλη πλευρά, ο λογοθέτης Θεόκτιστος ήταν από τους πλέον έμπιστους ανθρώπους του Θεοφίλου, κατείχε συγχρόνως το αξίωμα του επί του κανικλείου, και ως ευνούχος είχε άνετη πρόσβαση στα αυτοκρατορικά διαμερίσματα, ακόμη και στο γυναικόνιμ. Η ιδιότητα του ευνούχου¹² τον καθιστούσε ακίνδυνο για την αυτοκρατορική εξουσία αλλά και για τη συζυγική τιμή του ηγεμόνα. Ως προς το τελευταίο όμως «η μελέτη των πηγών δημιουργεί υπόνοιες ότι οι ευνούχοι δεν ήταν πάντοτε υπεράνω κάθε υποψίας, όσον αφορά το ζήτημα των γενετήσιων σχέσεων με γυναίκες»¹³. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να ήταν η σχέση Θεοδώρας και Θεοκτίστου κάτι περισσότερο από αυτή του εμπιστού και ευνοουμένου από τη μία πλευρά και της γυναίκας που έδινε τη δυνατότητα να ικανοποιηθούν οι ανδρικές φιλοδοξίες για εξουσία από την άλλη.

Τα στοιχεία που παρέχουν οι πηγές της εποχής ώστε η υπόθεση αυτή να τεκμηριωθεί είναι, κατά τη γνώμη μου, επαρκή.

Για πρώτη φορά στο ιστορικό προσκήνιο Θεοδώρα και Θεόκτιστος εμφανίζονται μαζί όταν ο Θεοφίλος, φοβούμενος την ανατροπή της εικονομαχικής πολιτικής του, υποχρέωσε σε φρικτούς όρκους τη σύζυγο και τον αφοσιωμένο λογοθέτη, ότι μετά το θάνατό του δεν θα απομάκρυναν τον Ιωάννη Γραμματικό από τον πατριαρχικό θρόνο και δεν θα επέτρεπαν ποτέ την προσκύνηση των «ειδώλων»¹⁴. Δεν πέρασε όμως πολύς χρόνος από την ημέρα θανάτου του αυτοκράτορα (21 Ιανουαρίου 842) όταν *γνώμη μὲν αὐτῆς, ὑπόθηκη δὲ καὶ παραινέσει Θεοκτίστου κανικλείου καὶ λογοθέτου, ἐξελαύνει (η αυγούστα) τῆς ἐκκλησίας τὸν ἄθεον πατριάρχην Ἰωάννην*¹⁵ και στη συνέχεια προχώρησε στην ανασπίλωση των εικόνων (843). Η απόφαση για την καταπάτηση όρκων, που έχουν δοθεί ειδικά από γυναίκα γνωστή για την ευσεβεία της και από ανώτατο και νομιμόφρονα αξιωματούχο, δεν θεωρείται εύκολη. Και οι δύο όμως δεν φάνηκε να δίστασαν προκειμένου να πραγματοποιήσουν τα σχέ-

12. Για τους ευνούχους και τη θέση τους στο παραδοσιακό σχήμα ανδρών-γυναικών, μεταξύ άλλων βλ. Kathryn MACKAY RINGROSE, *Living in the Shadows: Eunuchs and Gender in Byzantium*, στο G. HERDT, (ΕΠΙΜ. ΤΕΚΔ.), *Third Sex, Third Gender. Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*, Νέα Υόρκη 1994, 85-109. N. F. PARTNER, *No sex, No Gender*, *Speculum* 68, 1993, 419-443.

13. Ελευθερία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Οι κληρικοί των βυζαντινών γυναικείων μονών και το άβατο, *Βυζαντικά* 6, 1986, 87-88. Βλ. επίσης, ό.π., 87-92 τις διαφορετικές κατηγορίες ευνούχων ανάλογα με τη βλάβη που είχαν υποστεί κατά τον ακρωτηριασμό τους καθώς και τις περιπτώσεις γυναικών που η συνεύρεση με ευνούχο ήταν επιθυμητή.

14. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, έκδ. I. THURN, *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973, 72.

15. ΨΣΥΜΕΩΝ, έκδ. I. BEKKER, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, Βόννη 1838, 647.

διά τους. Η εικονόφιλη θέση της αυγούστας ήταν ήδη γνωστή ακόμη και στο Θεόφιλο. Όσον αφορά το Θεόκτιστο, αυτός κρατούσε κρυφή την πίστη του στις εικόνες επιδεικνύοντας μάλιστα εικονομαχική διάθεση όσο ο Θεόφιλος ήταν στη ζωή, επειδή ίσως απέφευγε να προσβάλλει τον αυτοκράτορά του¹⁶· φαίνεται μάλλον πιθανότερο ότι δεν ήθελε να διακινδυνεύσει τη θέση και τα αξιώματα που απολάμβανε στο πλευρό του ηγεμόνα. Είναι προφανές ότι ο Θεόκτιστος συνέβαλε –περισσότερο ή λιγότερο¹⁷– στην επαναφορά της λατρείας των εικόνων και ότι μεταξύ αυτοκράτειρας και λογοθέτη, τουλάχιστον στο θέμα αυτό, υπήρχε απόλυτη σύμπτωση, συνεννόηση και αλληλληλοϋποστήριξη.

Η ομοθυμία όμως αυτή πιστοποιείται και στο θέμα του γάμου του νεαρού Μιχαήλ. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία η μητέρα, υπεύθυνη, μετά το θάνατο του συζύγου της, για την διοίκηση και φροντίδα πᾶσαν τοῦ οἴκου είχε και την υποχρέωση και τη φροντίδα για το γάμο των παιδιών¹⁸. Ήταν λοιπόν στην απόλυτη αρμοδιότητα της αυτοκράτειρας η επιλογή της συζύγου του γιου της, όταν ο Μιχαήλ έφτασε σε ηλικία γάμου. Εκείνη όμως δεν αποφάσισε μόνη και σύμφωνα με την επιθυμία του νεαρού αυτοκράτορα¹⁹ αλλά στην επιλογή της είχε την υποστήριξη του Θεοκτίστου. *Βουλὴν οὖν ποιήσασα Θεοδώρα Αὐγούστα μετὰ τοῦ λογοθέτου Θεοκτίστου δοῦναι γυναῖκα Μιχαὴλ τῷ υἱῷ αὐτῆς· ἔγνω γὰρ ὡς συνεφιλιώθη Εὐδοκία τῇ τοῦ Ἰγγερως, μισουμένη τῷ λογοθέτῃ καὶ τῇ δεσποίνῃ σφοδρῶς δι' ἀναίδειαν*²⁰. Η απόφαση αυτή, καθοριστική, όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, για το μέλλον της δυναστείας, έδωσε ένα ακόμη κίνητρο στο νεαρό αυτοκράτορα για να μισεί το λογοθέτη, αφού συνέπραξε ενεργά στην απόρριψη της αγαπημένης του, Ευδοκίας Ιγγερίνας, ως νόμιμης συζύγου²¹.

16. Αυτό τουλάχιστον υποστηρίζει η HERRIN, *Women*, 196. Η GARLAND, *Byzantine Empresses*, 101, δέχεται, μάλλον εσφαλμένα, τις εικονομαχικές πεποιθήσεις του Θεοκτίστου. Αν η πίστη του στις εικόνες δεν ήταν γνωστή η Θεοδώρα με τον ορισμό του στην αντιβασιλεία δεν θα ήταν τόσο εύκολο να δει στο πρόσωπό του «a trusted and reliable eunuch official who has served her husband well»: HERRIN, *Women*, 201. Πρβλ. και *Βίος Θεοδώρας* (έκδ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π.), 267: *συνέχαιρε δὲ καὶ συνεκρότει ἐπὶ τούτοις* (την ανασπίλωση των εικόνων) *τῇ αὐγούστῃ καὶ Θεόκτιστος ὁ λογοθέτης, ὁ καὶ κανίκλειος, θερμὸς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ζηλωτὴς τυγχάνων*.

17. Τις διαφορετικές απόψεις των βυζαντινών χρονογράφων σχετικά με το βαθμό συμμετοχής ὅσων συνέβαλαν στην οριστική λήξη της εικονομαχίας, βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Παραδυναστεύοντες*, 47-49.

18. *Εκλογή*, έκδ. L. BURGMANN, *Ecloga Basilicorum*, Φραγκφούρτη 1988, 2.5.1

19. Σύμφωνα με την *Εκλογή* (1.1) η συναίνεση των μνηστευομένων ήταν απαραίτητη.

20. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 816· πρβλ. ΨΥΜΕΩΝ, 655.

21. Βλ. και Garland, *Byzantine Empresses*, 104.

Η αυτοκράτειρα είχε από πολύ νωρίς δείξει την προτίμησή της στο λογοθέτη έναντι οποιουδήποτε άλλου ισχυρού στο παλάτι. Αμέσως μετά το θάνατο του Θεοφίλου και την ανάληψη της εξουσίας από τα μέλη της επιτροπείας, η Θεοδώρα, διαισθανόμενη ίσως τις φιλοδοξίες του αδελφού της Βάρδα, σπρίχθηκε στο λογοθέτη και όχι στα άρρενα μέλη της οικογένειάς της²². Ήταν άραγε η επιλογή αυτή αποτέλεσμα μόνο της αφοσίωσής της στο Θεόφιλο και επομένως στον έμπιστό του; Τα κείμενα αναφέρουν ευθαρσώς ότι με τον *κανίκλην* είχε περισσότερη οικειότητα. *Τὸν πιστότατον καὶ οἰκειότατον* Θεόκτιστο²³, πολιτικό αξιωματούχο και όχι στρατιωτικό, επέλεξε να στείλει στην Αβασγία η αυτοκράτειρα, ενώ είχε στη διάθεσή της το Βάρδα, δομéstικο των σχολών, και ενώ ο αδελφός της Πετρωνάς είχε επιδειξει ιδιαίτερες στρατιωτικές ικανότητες. Μετά την αποτυχία της επιχείρησης, στην οποία κάθηκαν πολλοί στρατιώτες, *Θεόκτιστος δὲ πρὸς τὴν βασιλισσαν ἐλθὼν πάλιν τῆς αὐτῆς οἰκειότητος εἶχετο*²⁴. Κατόρθωσε μάλιστα να επιρρίψει τις ευθύνες για την ήττα στο Βάρδα και να πετύχει την εξορία του²⁵. Η αποτυχία στην Αβασγία δεν ήταν η μόνη αλλά ήρθε να συμπληρώσει αυτήν που είχε προηγηθεί λίγο χρόνο νωρίτερα. Σε εκστρατεία εναντίον των Αράβων της Κρήτης (Μάρτιος 843)²⁶ ο λογοθέτης εγκατέλειψε το στρατόπεδο στα χέρια των εκθρών για να γυρίσει στη Βασιλεύουσα είχαν διαδοθεί φήμες ότι η Θεοδώρα θα αναδείκνυε, προφανώς με γάμο της, άλλο βασιλέα²⁷. Ο ανασφαλής, λόγω της ιδιότητας του ευνούχου, Θεόκτιστος έφυγε πανικόβλητος από τη μάχη, προκειμένου να αποτρέψει έναν ενδεχόμενο γάμο της αυγούστας, που δεν θα τον απομάκρυνε μόνο από την εξουσία αλλά θα του στερούσε και την «οικειότητα» μαζί της²⁸.

22. Δηλαδή τον αδελφό της Βάρδα, που μετείχε στο συμβούλιο, και τον αδελφό της Πετρωνά βλ. και HERRIN, *Women*, 215.

23. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 815.

24. ΨΣΥΜΕΩΝ, 654.

25. Ό.π. Διεξοδικά για την εξορία του Βάρδα, βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Παραδυναστεύοντες*, 74-76.

26. Η Héléne GLYKATZI-AHRWEILER, *L'administration militaire de la Crète byzantine*, *Byzantion* 31, 1961, 220-221 και η ΊΔΙΑ, *Byzance et la Mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Παρίσι 1966, 113 και σημ. 3, θεωρεί σημαντική την εκστρατεία του Θεοκτίστου και υποστηρίζει ότι κατέληξε σε προσωρινή απελευθέρωση του νησιού. Την άποψη για επιτυχή έκβαση συμμερίζεται και η GARLAND, *Byzantine Empresses*, 104, ενώ διαφωνεί η HERRIN, *Women*, 217. Βλ. σχετικά και ΧΡΗΣΤΟΥ, *Παραδυναστεύοντες*, 49 και σημ. 28, όπου οι πηγές και η βιβλιογραφία.

27. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 815· ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, έκδ. Ι. BEKKER, *Leonis Grammatici, Chronographia*, Βόννη 1842, 229.

28. Η HERRIN, *Women*, 216 και σημ. 69, υποστηρίζει ότι, καθώς η φυγή του Θεοκτίστου από την Κρήτη αναφέρεται μόνο στη ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ και στον ταυτόσημο Λέοντα Γραμματικό, δεν είναι αληθής αλλά έχει εφευρεθεί για να καταδείξει την ανασφάλεια του λογοθέτη.

Παρά την αποτυχημένη εκστρατεία ο λογοθέτης, ενισχυμένος και ενεργώντας πλέον ως *παραδυναστεύων* της Θεοδώρας, έκτισε οικήματα και λουτρά μέσα στο σύμπλεγμα του Ιερού Παλατίου *πρὸς τὸ πλησιέστερον εἶναι τοῦ παλατίου*²⁹ (στην αυγούστα;). Τη φύλαξη της σιδερένιας πόρτας ανέθεσε σε *παπία* (θυρωρό). Στα οικήματα αυτά, κατά προτροπή της αυτοκράτειρας, γίνονταν οι πρώτες συναντήσεις κατά την προετοιμασία της αναστήλωσης των εικόνων³⁰.

Λίγα χρόνια αργότερα, και ενώ είχε προηγηθεί η εξορία του Βάρδα (843/844), δεν άρνησε να έρθει η σειρά του μαγίστρου Μανουήλ να απομακρυνθεί από τα ανάκτορα. Κατηγορούμενος για «καθοσίωση» προτίμησε να αποσυρθεί στην οικία του και μόνο τυπικά να λαμβάνει μέρος στη διοίκηση του κράτους³¹. Ο Θεόκτιστος έμεινε πλέον μόνος να επηρεάζει τη Θεοδώρα και Θεοδώρα και Θεόκτιστος έμειναν μακριά από την επιβουλή και τον καθημερινό έλεγχο όσων θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη σχέση τους.

Περισσότερο αποκαλυπτικά για τη σχέση Θεοδώρας και Θεοκτίστου είναι τα όσα προηγήθηκαν αλλά και ακολούθησαν τη δολοφονία του Θεοκτίστου —παρά τις ελαφρές παραλλαγές με τις οποίες αποδίδονται από τους χρονογράφους³²— στην οποία κατά κοινή ομολογία σημαντικό ρόλο έπαιξε ο Βάρδας.

Οι αντίπαλοι του λογοθέτη είχαν αποφασίσει ότι έπρεπε να απομακρυνθεί από την εξουσία ο πανίσχυρος άντρας, που τόσο επηρέαζε τη Θεοδώρα. Ο νεαρός Μιχαήλ, εύπλαστος στα χέρια μελών της επιτροπείας και έχοντας φθάσει πλέον σε ηλικία κατά την οποία θα μπορούσε μόνος να ακήσει την εξουσία, πείσθηκε εύκολα ότι η μητέρα του, με την προτροπή του Θεοκτίστου, ήταν έτοιμη είτε η ίδια να νυμφευθεί είτε να παντρέψει μία από τις αδελφές του αποκλείοντας έτσι αυτόν από το θρόνο³³. Του υποβλήθηκε επίσης η ιδέα ότι σχεδιάζαν την τύφλωσή του³⁴. Η

29. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 815-816. Δεν ήταν ασυνήθιστο, βέβαια, ισχυροί αξιωματούχοι να κατοικούν στο σύμπλεγμα του Ιερού Παλατίου για να βρίσκονται πλησιέστερα στον αυτοκράτορα και στα καθήκοντά τους.

30. Βλ. και HERRIN, *Women*, 208.

31. Βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Παραδυναστεύοντες*, 50 και 58-59, όπου οι πηγές και η βιβλιογραφία.

32. Αναλυτικά για τη δολοφονία του Θεοκτίστου, βλ. Patricia KARLIN-HAYTER, *Études sur les deux histoires du règne de Michel III*, *Byzantion* 41, 1971, 460-474.

33. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, έκδ. I. BEKKER, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, Βόννη 1838, 169 ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 94 ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 61-62.

34. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, 169 ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 94 ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 62. Η τύφλωση του Κωνσταντίνου ζ' από τη μητέρα του Ειρήνη Αθηναία αποτέλεσε το πρότυπο είτε του Βάρδα, ο οποίος προσπάθησε να παραπλανήσει το νεαρό αυτοκράτορα, είτε των βυζαντινών χρονογράφων που, εξιστορώντας τα γεγονότα από απόσταση, μπορούσαν να διακρίνουν κοινά στοιχεία στην πορεία των δύο ισχυρών γυναικών, Ειρήνης και Θεοδώρας, και να εφεύρουν περισσότερα.

εντυπωσιακά πρόθυμη αποδοχή των υποβολιμαίων λόγων μαρτυρεί ότι ο Μιχαήλ χρειαζόταν οπωσδήποτε μία πρόφαση για να διεκδικήσει την εξουσία και ότι η διαγωγή της αυγούστας δεν απέκλειε οποιοδήποτε ενδεχόμενο. Με αυτή τη δικαιολογία λοιπόν επιχειρήθηκε η σύλληψη του Θεοκτίστου.

Τα γεγονότα περιγράφονται πολύ ζωηρά από τους χρονογράφους. Σύμφωνα με το Γενέσιο, που είναι περισσότερο λιτός και συγκρατημένος συγκριτικά με τους Συνεχιστή και Σκυλίτζη —ο τελευταίος ακολουθεί το Συνεχιστή τη συγκεκριμένη εποχή—, μετά τη σύλληψη του λογοθέτη και τον περιορισμό του στα Σκύλα τὸν βασιλέα παρορμῶσι τινες συμβουλευόντες, ὡς εἴπερ μὴ διὰ τάχους ἀναιρεθεῖν Θεόκτιστος, ἐπανάστασις ἔσται παρὰ δεσποίνης δυσφόρητος³⁵. Το προσωπικό εν γένει στο Ιερό Παλάτιο είχε συνείδηση της αφοσίωσης της αυτοκράτειρας στο πρόσωπό του και ήταν πεπεισμένο ότι δεν θα δίσταζε να υποκινήσει στάση για να επαναφέρει τον ευνοούμενό της στην εξουσία και στο πλευρό της. Αν γίνει αποδεκτή η άποψη των Συνεχιστή, Σκυλίτζη, Γενεσίου και Ζωναρά³⁶, ο Βάρδας δεν σκόπευε να θανατώσει τον αντίπαλό του αλλά μόνο να τον ταπεινώσει και να τον εξορίσει. Οδηγήθηκαν όμως, τόσο αυτός όσο και ο Μιχαήλ Γ΄, στην απόφαση για τη φυσική εξόντωση του λογοθέτη φοβούμενοι τις αντιδράσεις της αυγούστας³⁷. Προφανώς δεν είχαν άδικο, αν κρίνει κανείς από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισε η Θεοδώρα τα γεγονότα. Κατά το Γενέσιο η Θεοδώρα αντέδρασε στο άκουσμα της σύλληψης του λογοθέτη, κατά δε τους Συνεχιστή και Σκυλίτζη μόλις πληροφορήθηκε το θάνατό του. Ο Γενέσιος αρκείται να πει: ὡς δὲ περὶ τούτου ἡ δέσποινα διεμεμαθήκει, ἔξῃει πρὸς τὸν Λαυσακὸν αὐτοσχέδιος, ἐπιζητοῦσα τὸν ταύτης θεράποντα καὶ ἀποκτείνει μὴ συγχωροῦσα· ἀλλ' ἀπρακτί, κἄν τότε τολμηρὸν ἐπεβόα. ἔπειτα δὲ φωνῇ βριαρᾷ καταπτοθεῖσα, θρηνωδῶς θαλαμεύεται³⁸. Προσπάθησε αλλά δεν κατόρθωσε να πετύχει τη σωτηρία του Θεοκτίστου. Οι παρακλήσεις της καλύφθηκαν από δυνατότερες φωνές. Οι δύο άλλοι χρονογράφοι τοποθετούν την υπερβολική αντίδραση της αυγούστας μόλις έμαθε το θάνατό του: ἡ δὲ βασιλις

35. ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 63.

36. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, 168-170· ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 94-95· ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 61-64. Πρβλ. ΖΩΝΑΡΑΣ, έκδ. Th. BÜTTNER WORST, *Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, τόμ. III, Βόννη 1897, 390-392. Τις απόψεις σχετικά με τις προθέσεις του Βάρδα αλλά και με το μέγεθος της συμμετοχής του στη δολοφονία του Θεοκτίστου, βλ. στη ΧΡΗΣΤΟΥ, *Παραδυναστεύοντες*, 76-77.

37. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, 170 §19: ὡς δ' οὐ πῶν δέει τῆς Αὐγούστας αὐτὸν ἐβουλεύσαντο, ἵνα καὶ μὴ θάπτον ἀπολυθῆ, τῶν καθ' ἑταιρείαν τινὰ ἐξαπέστειλαν γυμνὸν ἐπισείοντα ξίφος αὐτῷ· ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 95: τέλος, μὴ συμφέρον εἶναι κρίναντες αὐτοῖς τὸ πῶν αὐτὸν δέει τῆς αὐγούστας, ἐκπέμουσί τινα τῶν τῆς ἑταιρείας γυμνὸν ἐπσεῖσαι ξίφος αὐτῷ.

38. ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 62-63.

Θεοδώρα ὡς ἦσθετο τῶν πεπραγμένων, λυσικόμος τε ἔθει καὶ ὄδυρμῶν ἐπλήρου τὰ βασίλεια, ἀμφοτέρους τε τὸν τε υἱὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν λόγοις ὄνειδιστικοῖς καὶ ἀραῖς καθυπέβαλλε καὶ τοιοῦτον θάνατον ὑποσχεῖν κατηράτο. οἱ δὲ τοὺς ὄνειδισμοὺς ταύτης μὴ φέροντες, ἅμα δὲ καὶ ὁ Βάρδας τῶν κατὰ σκοπὸν ἐχόμενος, ἔγνωσαν καὶ ταύτην ποιήσασθαι ἐκποδῶν καὶ λοιπὸν ἀδεῶς καὶ ἀνεμποδίστως τὸ δοκοῦν διαπραττεσθαι³⁹. Ἐνῶ ο Συνεχιστὴς εἶχε προχωρήσει ἓνα ἀκόμη βῆμα αναφέροντας ἀκόμη καὶ τις συγκεκριμένες ὑβρεῖς καὶ κατάρεις τις οἱ εἰς ἐξαπέλυσε ἐναντίον γιου καὶ ἀδελφοῦ, ἐναντίον δηλαδὴ τῶν μόνων ἀνδρικών στήριγμάτων τῆς: ἡ δὲ δὴ Θεοδώρα τούτων ὡς ἦσθετο, λυσικόμος δὲ θεούσα, πολλὰ κατολοφυρομένη ἀνέκλαιεν καὶ ὄδυρμῶν τὰ βασίλεια ἐπλήρου, ἀραῖς ἀμφοτέρους καθυποβάλλουσα καὶ «ὦ ἀναιδεῖς καὶ παμμάρτοι» λέγουσα, «θῆρες, τί σὺ μὲν, ἀχάριστον γέννημα, τὸν δευτέρου σου πατέρα πονηρὰ ἀντέδωκας ἀγῶθων; καὶ σὺ βάσκανε δαῖμον καὶ πονηρὸν» τὸν ἀδελφὸν ἐπιπραγδοῦσα, «τὴν ἐμὴν ἐμίανας ἀρχὴν, καθαρὰν φυλαχθεῖσαν καὶ ἄκρατον; ἔστι θεὸς τῶν τολμωμένων ἔφορος, ὃς ἀμφοτέρους οὐκ ἀλλοίως ἀλλ' ὁμοίῳ θανάτῳ παραδώσει δῆπου καὶ φονικῶ». καὶ ἅμα ἐπεθείασέ πως, τὰς χεῖρας πετάσασα, «ἴδοιμι ἐπιπεσοῦσαν, κύριε, ἴδοιμι τὴν τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐκδίκησιν»⁴⁰. Ἀντιδράσεις ἀκραῖες καὶ ἀνεπίτρεπτες (ἔτρεξε αὐτοσχέδιος καὶ λυσικόμος) ὄχι μόνον γιὰ γυναῖκα ἀλλὰ πολὺ περισσότερο γιὰ αὐγούστα.

Ἡ ἀποψη ὅτι οἱ σκηνές που ἀποκάλυπταν ἀφατο πόνου, ὅπως περιγράφονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους, ἀποτελοῦν τμήμα τῆς προπαγάνδας τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἡ ὁποία θέλησε νὰ ἀμαυρώσει ὄχι μόνον τὴν βασιλεία του Μιχαὴλ Γ' ἀλλὰ καὶ τὴν περίοδο τῆς ἀντιβασιλείας⁴¹, δὲν με βρίσκει σύμφωνη. Οἱ χρονογράφοι διαχωρίζουν σαφῶς τὶς δύο περιόδους ἐξαίροντας τὶς ἰκανότητες τῆς Θεοδώρας καὶ ἐπιμένοντας ὅτι ἡ περίοδος τῆς ἀντιβασιλείας ἦταν περίοδος χρηστῆς διοίκησης τῆς αὐτοκρατορίας⁴². Ὑποστηρίζουν μάλιστα ὅτι ὁ Βάρδας με τὴν δολοφονία του Θεοκτίστου παρέδωσε τὴν διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας στὸν ἀνίκανο Μιχαὴλ⁴³. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀκράϊα ἀντίδραση τῆς Θεοδώρας ἦταν ἀληθὴς καὶ μάλιστα ἀπόλυτα δικαιολογημένη, γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ συμβούλου καὶ υποστηρικτῆ ἡ αὐτοκράτειρα ἔχανε παράλληλα καὶ τὸν ἀγαπημένο τῆς. Ἡ φιλοδοξία τῆς

39. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 95.

40. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, 171.

41. GARLAND, *Byzantine Empresses*, 108.

42. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, 165 ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 84 ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 61

43. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἀντιλήψεις*, 57 καὶ σημ. 23, 25.

δεν έφθανε στο σημείο να στραφεί εναντίον γιου και αδελφού, όπως προγενέστερα είχε συμβεί με την Ειρήνη την Αθηναία⁴⁴, αν και για τα δύο κατηγορήθηκε από τους φίλα προσκείμενους στο Βάρδα ιστορικούς.

Η συνέχεια των γεγονότων μαρτυρεί βαθύτατη θλίψη της αυτοκράτειρας σε σημείο να οδηγηθεί σε σχέδια *ανάξια έαυτις*⁴⁵. Καμία προσπάθεια από όσες κατέβαλε ο Μιχαήλ για συμφιλίωση δεν απέφερε καρπούς⁴⁶ και, καθώς η ίδια θεωρούσε ως κύριο υπεύθυνο της δολοφονίας τον αδελφό της, σχεδίασε την εξόντωσή του⁴⁷. Η Θεοδώρα επιθυμούσε να εκδικηθεί για την απώλεια της εξουσίας ή του Θεοκτίστου; Μέχρι σήμερα έχει εκφραστεί η άποψη⁴⁸ ότι η συνωμοσία εναντίον της ζωής του Βάρδα είχε ως κίνητρο την τιμωρία του για την απώλεια της αυτοκρατορικής εξουσίας της Θεοδώρας. Μία προσεκτική όμως ανάγνωση όσων εκτέθηκαν παραπάνω, και με γνώμονα πάντα τη γυναικεία ψυχολογία, προβάλλει το εύλογο συμπέρασμα ότι η Θεοδώρα δεν ήταν σε θέση να ελέγξει πλέον τον εαυτό της, επειδή είχε άδικα χαθεί από τη ζωή ο «ευνουούμενός» της. Λίγη σημασία έχει αν οι σχέσεις Θεοδώρας και Θεοκτίστου ξεπερνούσαν τα όρια του «πλατωνικού» έρωτα. Μόνον, όμως, επειδή ήταν επηρεασμένη από ένα βαθύ συναίσθημα είναι δυνατόν να εξηγηθεί, γιατί η αυτοκράτειρα αποφάσισε να αναθέσει στον άπειρο στα στρατιωτικά πολιτικό δύο σημαντικές εκστρατείες, γιατί αυτός εγκατέλειψε το στρατόπεδο φοβούμενος ότι κάποιος άλλος θα έπαιρνε τη θέση του κοντά στην αυγούστα, γιατί και οι δύο μαζί αποφάσισαν να δώσουν στο νεαρό Μιχαήλ ύψη την οποία μπορούσαν να ελέγχουν, γιατί επιδίωξαν και περιστασιακά πέτυχαν την απομάκρυνση άλλων μελών της επιτροπείας, γιατί ο Θεοκτίστος αποφάσισε να κτίσει οικήματα μέσα στο σύμπλεγμα του Ιερού Παλατίου, γιατί η αυγούστα καταράστηκε τους υπαίτιους του θανάτου του λογοθέτη, γιατί αρνήθηκε οποιαδήποτε προσπάθεια συμφιλίωσης με το γιο της και, τέλος, γιατί επικείμενη, αν επικείμενη, τη δολοφονία του αδελφού της.

44. Είναι η άποψη της GARLAND, *Byzantine Empresses*, 95, που επισημαίνει και τα κοινά σημεία των βίων της Ειρήνης και της Θεοδώρας.

45. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 823: *ή τις άθυμία μετεωρισθεΐσα τόν νούν, και υπό έκπλήξεως άφαιρεθεΐσα και τὸ φρονεΐν, ανάξια έαυτις κατασκευάζει, βουλὴν κατά Βάρδα βουλευομένη* πρβλ. ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, 237.

46. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 823· ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, 237.

47. Τη συνωμοσία εναντίον του Βάρδα μαρτυρούν μόνο τα κείμενα του κύκλου του «Λογοθέτη». Είναι πιθανό η Θεοδώρα να υποχρεώθηκε να καρεί μοναχή μετά την αποκάλυψη της συνωμοσίας· βλ. *Βίος της Θεοδώρας*, (έκδ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ) 283.

48. GARLAND, *Byzantine Empresses*, 95.

Πέρασαν αρκετά χρόνια, τα πάθη καταλάγιασαν και τότε μόνο η Θεοδώρα μπόρεσε να ξαναβρεί τον εαυτό της, να καλέσει τον αυτοκράτορα σε γεύμα λίγο πριν τη δολοφονία του⁴⁹ και φυσικά να θρηνήσει πάνω από το άψυχο σώμα του⁵⁰.

Δώδεκα χρόνια μετά τη δολοφονία του Θεοκτίστου, η Θεοδώρα ήταν ξανά κυρίως μητέρα και όχι μόνο γυναίκα. Η γυναικεία ιδιότητά της συνέβαλε σε αποφάσεις της που καθόρισαν τις πολιτικές εξελίξεις και οδήγησαν σε αντιθέσεις κατά την περίοδο της αντιβασιλείας. Οπωσδήποτε στη διαμάχη της εποχής εκείνης ρόλο δεν έπαιξαν μόνο οι προσωπικές αντιπαλότητες αλλά υπήρχαν βαθύτερα πολιτικά αίτια. Η «συντηρητική» παράταξη, που εκπροσωπείτο κυρίως από την αυτοκράτειρα, το λογοθέτη και τον πατριάρχη Ιγνάτιο, αντιμαχόταν την «προοδευτική» (Βάρδας, πατριάρχης Φώτιος). Σε αυτή τη σύγκρουση συντηρητισμού και προοδευτικότητας η Martha P. Vinson⁵¹, αναλύοντας τους Βίους της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και του Αντωνίου του Νέου, έχει διακρίνει κατηγοριοποίηση και αντιπαράθεση των κοινωνικών φύλων. Οι ευνούχοι (λογοθέτης Θεόκτιστος και πατριάρχης Ιγνάτιος) και το γυναικείο φύλο (Θεοδώρα) ήρθαν αντιμέτωποι, κατά την άποψή της, στη μεταεικονομαχική περίοδο με το ανδρικό φύλο (Βάρδας, πατριάρχης Φώτιος). Κάθε μία από αυτές τις κοινωνικές κατηγορίες προέβαλε και διαπήρησε τα χαρακτηριστικά της: ευσέβεια από τη μία πλευρά, πολιτική φιλοδοξία από την άλλη. Αν, όμως, η ιδιαίτερη προσωπική σχέση Θεοδώρας και Θεοκτίστου ήταν υπαρκτή, όπως τουλάχιστον προκύπτει από όσα εκτέθηκαν, δεν είναι δυνατόν να γίνει αποδεκτός αυτός ο διαχωρισμός και να διακριθεί στη διαμάχη των χρόνων της επιτροπείας του Μιχαήλ Γ' κατηγοριοποίηση των κοινωνικών φύλων. Ο ευνούχος Θεόκτιστος επέδειξε στη ζωή και στη δράση του ανδρικά χαρίσματα, όπως η επιθυμία για εξουσία, που δεν άφησαν ασυγκίνητη τη γυναίκα Θεοδώρα. Δέθηκαν με βαθιά φιλία και εκτίμηση που τους κατέστησαν ισχυρούς για οκτώ χρόνια.

49. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 836· ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, 250· ΨΣΥΜΕΩΝ, 684.

50. ΣΥΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, 838· ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, 252· ΨΣΥΜΕΩΝ, 686.

51. Βλ. την άποψη της Martha P. VINSON, *Gender and Politics in the Post-Iconoclastic Period: The Lives of Antony the Younger, the Empress Theodora, and the Patriarch Ignatios*, *Byzantion* 68, 1998, 486 κ.ε.